Krystyna Leśniak-Moczuk

Uniwersytet Rzeszowski

WIEŚ WSPÓŁCZESNA W TYGLU PRZEMIAN SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH

PROCESY MODERNIZACYJNE WSI

W wielu dotychczasowych badaniach – ekonomistów i socjologów – ukazywano wieś w kategoriach peryferyjności, ekonomii biedy i łączono z mniejszą opłacalnością rolnictwa w stosunku do innych działów gospodarki (Mleczko 1978). Zapóźnienia cywilizacyjne wsi analizowano z zastosowaniem różnych paradygmatów. E. Wallerstein proponuje podejście synchroniczne, peryferyjność terenu to skutek oddziaływania centrum, generującego, wymuszającego i utrwalającego w regionach rolniczych permanentny stan niedorozwoju, poprzez traktowanie ich jako rezerwuaru surowców i taniej siły roboczej oraz rynku zbytu. R. Putnam, stosując podejście diachroniczne wyjaśnia, że zacofanie to dziedzictwo, relikty przeszłości, które może usunąć modernizacja pod wpływem i z inspiracji centrum (Bukraba-Rylska 2008: 256–257). Współczesna wieś polska dźwiga się z zacofania dzięki procesom modernizacyjnym. E. Mokrzycki na przełomie wieków XX i XXI pisał, że wieś przestaje być cywilizacyjną niszą sięgającą głęboko w przeszłość, uwalniającą chłopstwo od przymusu modernizacyjnego i skazującą je na status ludzi z gorszego świata (Mokrzycki 2001: 52). Postęp cywilizacyjny, procesy globalizacyjne i transformacja systemowa wpłynęły na przeobrażenia ekonomiczne, społeczne i kulturowe wiejskich społeczności lokalnych w Polsce. Modernizacja dokonuje się za pomocą innowacji, chociaż J. Turowski wskazywał na problem rozdzielenia pojęć modernizacja i innowacje. Innowacje są odnoszone do wszelkich wytworów kultury, które w danych warunkach przestrzennych i czasowych są traktowane przez ludzi jako nowe. Według dyfuzjonistów upowszechnianie innowacji następuje jako przenikanie wytworów z wyżej rozwiniętej kultury do bardziej zacofanej. Zdaniem socjologów, przyswajanie nowości stanowi mechanizm zmian społecznych, a socjolodzy wsi zawężają rozumienie kategorii do postępu technicznego w rolnictwie i jego uwarunkowań. Inicjatorami zmian innowacyjnych są częściej wsie niż indywidualni rolnicy czy gospodarstwa (Bukraba-Rylska 2008: 326–329). B. Gałęski ujawnił dawno temu prawidłowość, że innowacje trafiają szybciej do wsi zmodernizowanych,

ale rozprzestrzeniają się dynamiczniej w rejonach zacofanych (Gałęski 1971). W przepływie innowacji duże znaczenie mają nieformalne sieci sąsiedzkie i krewnicze. W procesie akceptacji i utrwalania innowacji ważne jest współlistnienie tradycji i nowoczesności. Inicjatorzy innowacji powinni dostrzegać także ich negatywne strony gdy są one wdrażane bezrefleksyjnie dla nich samych – nie zaś dlatego, że spowodują poprawę różnych stron życia.

W Polsce w latach 40.–60. XX wieku modernizacja na wsi była pochodną procesów industrializacji i urbanizacji. W latach 70. aktywizację i rozwój społeczności lokalnych opartych na czynnikach endogennych według wzorów amerykańskich propagował Z.T. Wierzbicki. W latach 80.–90. mają miejsce dwa działania na wsi: ruch odnowy wsi oraz wielofunkcyjność wsi i rolnictwa. Ruch odnowy wsi apologetyzuje przesłanki społeczne, tzn. koncentruje się na podmiotowości, tożsamości, renesansie lokalnych środowisk i zrównoważonym rozwoju. M. Wieruszewska krzewiła/propagowała następujące zasady tego ruchu: ekologiczną żywność, ekonomiczną efektywność i wartość przetrwania. P. Starosta podejmował działania na rzecz rewitalizacji obszarów wiejskich w ramach ECOVAST-u (Europejskiego Ruchu Odnowy Wsi i Małych Miast. A. Kaleta rozwijał idee telechaty, rolnictwa ekologicznego i programów LEADER. W paradygmacie wielofunkcyjności wsi i rolnictwa dominowały przesłanki ekonomiczne jak: przedsiębiorczość, małe i średnie przedsiębiorstwa, nowe pozarolnicze miejsca pracy, alternatywne zatrudnienie, zmniejszanie bezrobocia, wyrównywanie poziomu rozwoju. Badania w tym zakresie podejmowali ekonomiści Woś, Zegar, Wilkin, Tomczyk, Rosner, Seręga (Bukraba-Rylska, 2008, s. 331–333).

Współczesna wieś polska w dobie globalizacji doświadcza przemian transformacyjnych. W podjętych badaniach, stanowiących podstawę empiryczną rozważań, wysunięto tezę, że współczesna wieś porusza się po tej samej drodze postępu co miasto, nasiąkając w podobnym tempie i zakresie innowacjami sprzyjającymi poprawie standardu życia. Zmniejsza się dystans między wsią i miastem w wielu sferach życia: ekonomicznej, społecznej, kulturowej, przy czym poziom życia w mieście jest nadal wyższy w porównaniu ze wsią, z uwagi na jej znaczne zapóźnienie cywilizacyjne, wieś wkracza na drogę przemian z niższego poziomu (Leśniak-Moczuk 2008).

METODOLOGICZNE ZAŁOŻENIA BADAWCZE

Celem badań przeprowadzonych przez autorkę w powiecie mieleckim na Podkarpaciu było określenie zakresu i tempa przemian społeczno-ekonomicznych i kulturowych w wiejskich społecznościach lokalnych w porównaniu do sytuacji w mieście powiatowym, w okresie transformacji systemowej. Zamierzeniem badawczym była diagnoza zmian układów lokalnych z zastosowaniem wskaźników

określających rolnicze i pozarolnicze stymulatory aktywności zawodowej, status materialny definiowany przez poziom dochodów ludności, przemiany społeczne i kulturowe. Zastosowano w analizach dwie perspektywy: synchroniczną – analiza przemian na wsi i w mieście w ocenie mieszkańców, oraz diachroniczną – analiza zmian w relacji do ostatnich lat ustroju socjalistycznego.

Problematyka badawcza obejmowała wybrane obszary ładu społeczno-ekonomicznego: typ lokalnej gospodarki – aktywność zawodowa ludności, struktura społeczna, polaryzacja źródeł dochodów; typ zagospodarowania przestrzeni – ekologia, infrastruktura techniczna, ekonomiczna i społeczna; status materialny oraz charakter i poziom warunków bytowych; jakość życia codziennego – zaspokojenie potrzeb materialnych i niematerialnych w dziedzinie: wyżywienia, ubrania, mieszkania, środków trwałego użytkowania, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa socjalnego i publicznego, oświaty, wychowania i edukacji, rekreacji i wypoczynku, sportu, kultury, afiliacji we wspólnocie rodzinnej, sąsiedzkiej i religijnej; aktywność w życiu społecznym i kulturalnym – sfera publiczna i rodzinna, wzajemna pomoc sąsiedzka, komercjalizacja relacji międzyludzkich, społeczna kontrola, poszerzanie zasięgu i rozproszenie więzi społecznych; przemiany kulturowe – system wartości, tradycje w sferze *sacrum* i *profanum* – ceremonie, obrzędy, rytuały, obyczaje, zwyczaje, folklor.

Weryfikacji poddano następujące hipotezy badawcze:

1. Procesy globalizacyjne, cywilizacyjne i transformacyjne w społeczeństwie postindustrialnym przyczyniają się do stopniowego zatracania ostrości podziału dychotomicznego wiejskość – miejskość.

2. Zmniejsza się dystans między wsią i miastem w zakresie nasycania innowacjami w dziedzinie techniczno-ekonomicznej i społeczno-kulturowej.

3. Zwiększa się tempo absorpcji postępu technicznego i wzorów kulturowych przez mieszkańców wsi, stosunki społeczne na wsi zmieniają się podobnie jak w mieście.

4. Zmniejszą się dysproporcje pomiędzy jakością życia społeczności wiejskich i miejskich, m.in. poprzez dywersyfikację aktywności zawodowej ludności wiejskiej, poprawę ich warunków bytowych i wzrost kultury życia codziennego.

5. Wieś otwiera się na otoczenie zewnętrzne, zmniejsza się znaczenie oddziaływań wewnętrznych, w rezultacie poszerza się zasięg i zmienia charakter więzi społecznych mieszkańców wsi, tracą na znaczeniu więzi lokalne.

6. Postępująca dezorganizacja życia społeczno-gospodarczego wspólnot wiejskich jest kontynuacją przeobrażeń zamkniętych społeczności lokalnych społeczeństwa tradycyjnego w otwarte zbiorowości lokalne społeczeństwa ponowoczesnego.

Podstawę teoretyczną rozważań stanowi podejście strukturalno-funkcjonalne w odniesieniu do układów lokalnych (m.in. rozważania Parsonsa, Poplina, Warnera, Warrena, Piotrowskiego, Turowskiego, Misiaka).

CHARAKTERYSTYKA PRZEMIAN SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH NA WSI W ODNIESIENIU DO MIASTA

W okresie socjalizmu rolnictwo Polski południowo-wschodniej z rozdrobnioną strukturą agrarną nie dawało wystarczającej podstawy do zapewnienia bytu rodzinom wiejskim. Procesy industrializacji i urbanizacji były etapem na drodze uzupełniania dochodów z rolnictwa dochodami z pracy w przemyśle poprzez absorpcję wiejskiej siły roboczej. Transformacja systemowa zbiegająca się z rozwojem społeczeństwa postindustrialnego jest kolejnym etapem zmniejszania roli rolnictwa w gospodarce wiejskiej, wywołującym konieczność dokonywania wyboru pomiędzy racjonalnym a tradycyjnym gospodarowaniem w rodzinnym gospodarstwie rolnym.

W badanym powiecie na Podkarpaciu tradycje regionalne i rodzinne wpływają na utrwalanie wzorców prowadzenia niedochodowych gospodarstw rolnych przez starsze pokolenie. W wiek poprodukcyjny wchodzi duża część byłych dwuzawodowców, dla których ta forma aktywności jest uzupełnieniem rent i emerytur. Duża część młodszego pokolenia wsi nie zamierza wiązać swojej kariery zawodowej z rolnictwem m.in. ze względu na światowe trendy marginalizacji tej z natury nisko opłacalnej dziedziny gospodarki. Nisko dochodowe rolnictwo z rozdrobnioną strukturą agrarną, powolnym przyrostem liczby dużych rentownych gospodarstw rolnych, ograniczeniem zbytu na płody rolne stanowi jedną z przyczyn do aktywizacji zawodowej poza rolnictwem dla młodszego pokolenia mieszkańców wsi, co nie zawsze oznacza opuszczenie wsi jako miejsca zamieszkania. Współczesne formy aktywności zawodowej nie sprzyjają łączeniu pracy w gospodarstwie rolnym z działalnością poza rolnictwem na dotychczasowych zasadach. Zastąpienie dwuzawodowości z okresu industrializacji pracą w sektorze prywatnym, indywidualną działalnością gospodarczą lub zagraniczną emigracją zarobkową nie jest obecnie prostą zamianą miejsc pracy w celu uzupełnienia budżetu rodzinnego opartego na wpływach z gospodarstwa rolnego. Zajęcia te nie tylko absorbują więcej czasu, często wymagają okresowego pobytu poza miejscem zamieszkania. Nie ma także możliwości nadużywania prawa do zwolnień lekarskich, okolicznościowych i urlopowych w okresach nasilenia prac polowych w gospodarstwach rolnych. Wynikiem tego jest mniejsze zaangażowanie we własne gospodarstwo rolne, ugorowanie ziemi bądź nawet zaprzestanie prowadzenia gospodarstwa.

Pod wpływem transformacji społeczno-politycznej i gospodarczej w kraju, integracji europejskiej i globalizacji zachodzą zmiany ekonomicznych podstaw funkcjonowania wsi. Wieś traci swój tradycyjny rolniczy charakter, ulegając zmianie mechanizmu adaptacyjnego mieszkańców wsi (w tym napływowych) (Leśniak-Moczuk 2008).

W wyróżnionych przez M. Marody trzech segmentach w Polsce: rynkowym, etatowym i zasiłkowym oraz przez M. Ziółkowskiego dwóch logikach: rynkowo-indywidualno-osięgnięciowej i budżetowo-wyrównawczo-opiekuńczej, w społecznościach wiejskich dominują ostatnie wymienione kategorie (Bukraba-Rylska 2008: 231). Zarówno w badanym powiecie, jak i w skali ogólnopolskiej dwukrotnie więcej gospodarstw podaje jako główne źródła dochodów niezarobkowe źródła utrzymania (renty, emerytury, zasiłki z pomocy społecznej i dla bezrobotnych). Rozmiary udziału pracy nierejestrowanej w drugim obiegu gospodarczym (szara strefa, czarny rynek) czyli nieformalnej sfery działalności ekonomicznej są trudne do oszacowania, ale mają znaczący udział w generowaniu nieopodatkowanych dochodów gospodarstw domowych i firm (Leśniak-Moczuk 2010; *Wyniki Narodowego Spisu...*, 2012).

Postępujący proces dywersyfikacji źródeł utrzymania mieszkańców wsi kształtuje jej heterogeniczną strukturę społeczno-zawodową. Polska wieś staje się coraz mniej rolnicza. Proces dezagraryzacji zatrudnienia nie jest w historii wsi zjawiskiem nowym. Wielozawodowość pierwotna przejawiająca się w pozarolniczym rzemiośle wiejskim stworzyła na wsi przemysł ludowy i pracę chałupniczą. Dwuzawodowość pojawiła się w okresie industrializacji. Współczesna wielozawodowość wtórna na obszarach wiejskich wpływa na różnorodne strategie ich rozwoju (Bukraba-Rylska 2008: 261, 268).

O postępującej dezagraryzacji wsi świadczą wybrane dane statystyczne. W 2011 roku 12,8% ogółu zatrudnionych w gospodarce było zatrudnionych w rolnictwie, którego udział w tworzeniu PKB wynosi 3% (produktywność pracy w rolnictwie wynosi 30% średniej produktywności w rolnictwie UE-27). Wskaźnik zatrudnienia w gospodarce w skali kraju wzrósł do 45,7%, a na wsi spadł do 43,6%. Na wsi nastąpił także spadek zatrudnienia w rolnictwie. Tylko 30% mieszkańców wsi żyje głównie lub wyłącznie z rolnictwa (98% to osoby pracujące w swoich indywidualnych gospodarstwach rolnych). W powiecie mieleckim pomiędzy spisami powszechnymi przeprowadzanymi na przełomie systemów ustrojowych (1988–2002), czyli na przestrzeni czternastu lat, zmniejszyła się na wsi z 40% do 20% liczba gospodarstw domowych, w których główne źródło utrzymania stanowią dochody pochodzące z rolnictwa. Zaznaczył się również spadek udziału ludności zawiązanej z gospodarstwem rolnym (do 62,5%) i wzrost ludności bezrolnej (do 42,3%). Wzrasta udział indywidualnej działalności gospodarczej poza rolnictwem do 11,6% (Leśniak-Moczuk 2008; *Polska wieś...*, 2012: 9, 27, 51-52, *Wyniki Narodowego Spisu...*, 2012).

Stan zaawansowania zmian w rolnictwie na Podkarpaciu odzwierciedlają następujące wskaźniki opublikowane w raporcie o wsi. Dezagraryzacja lokalnej gospodarki (Sd) określa zaawansowanie procesu rozwoju pozarolniczych funkcji gospodarczych mierzone udziałem podmiotów gospodarczych pozarolniczych i dywersyfikacją źródeł utrzymania indywidualnych gospodarstw rolnych i gospodarstw domowych. W województwach byłego zaboru rosyjskiego skupia się

niemal cały zbiór gmin o najmniej zaawansowanym procesie dywersyfikacji zatrudnienia i źródeł utrzymania na wsi. Sektor pozarolniczy (Spr) obejmujący wskaźniki przedsiębiorczości, gospodarstw domowych utrzymujących się ze źródeł poza rolnictwem, zatrudnionych w usługach publicznych, podmiotów świadczących usługi publiczne, jest najmniej rozwinięty na ścianie wschodniej. Sektor rolniczy (Sr) mierzy dane dotyczące poziomu towarowości, wsparcia finansowego w ramach PROW, koncentracją/i ziemi w rolnictwie indywidualnym. Najniższy poziom tego wskaźnika występuje w Polsce południowo-wschodniej z wyłączeniem części Wyżyny Lubelskiej z Roztoczem, gdzie wartości tego wskaźnika osiągają poziom przeciętny (*Polska wieś. Raport...*, 2012: 157–162).

W trajektorie życiowej dużej grupy mieszkańców badanych środowisk wpisana jest krajowa i zagraniczna emigracja zarobkowa. W badanym powiecie emigracja zarobkowa wzrasta w szybszym tempie w mieście niż na wsi. Przeważają wyjazdy krótkotrwale do krajów Europy Zachodniej. Sezonowość i bliskość tych wyjazdów jest czynnikiem sprzyjającym utrzymywaniu statusu bezrobotnego i dodatkowo prowadzeniu gospodarstwa rolnego w kraju. U rodzin pozostających w kraju przeważają negatywne oceny emigracji ich bliskich. Natomiast osoby wyjeżdżające podają pozytywne oceny efektów emigracji zarobkowej. Należy do nich niewątpliwie kapitał przywożony przez emigrantów, zapewniający podniesienie standardu życia swojego i rodziny, zdobyte doświadczenie zawodowe i nawiązane nowe relacje z przedstawicielami innych środowisk. Zdobyte te mogą zaowocować w przyszłości zmianami w mentalności nie tylko bezpośrednich uczestników procesu emigracyjnego, ale również ich rodzin i szerszych kręgów korzystających z sieci kontaktów zagranicznych, innowacji i efektów działalności gospodarczej prowadzonej po powrocie z emigracji. Skłonność do wykorzystania kapitału finansowego do założenia firmy w kraju pochodzenia lub w kraju emigracji jest m.in. uwarunkowana planami co do długości pobytu w obu miejscach. W porównaniu do okresu sprzed 1990 roku zmianie uległy cele przeznaczania przywiezionego kapitału zarobionego poza granicami kraju. W czasach socjalizmu, w dużej mierze dzięki emigracji zarobkowej podkarpacka wieś przekształcała się z drewnianej w murowaną i zmotoryzowaną. Obecnie dziedziny pochłaniające środki wypracowane za granicą to wydatki bieżące i kształcenie. Jednakowe są w mieście i na wsi bariery wyjazdów do pracy za granicę, ogniskują się one wokół braku znajomości języka, kontaktów, kosztów wyjazdu i sytuacji rodzinnej.

Wahadłowe lub okresowe przemieszczanie się ludności wsi współczesnej do pracy poza układ lokalny – w inne regiony kraju lub za granicę – osłabia związek z miejscem zamieszkania. Z kolei nowe zjawisko migracji ludności miejskiej na tereny wiejskie może stać się akceleratorem przekształcenia środowisk obszarów wiejskich, przyspieszania przemian w zakresie statusu materialnego i społecznego oraz stosunków społecznych i kultury życia codziennego.

Z analizy ilościowej wyników autorskich badań terenowych przeprowadzonych w powiecie mieleckim w województwie podkarpackim wynika, że większa liczba wskaźników oceniających zmiany zachodzące w badanych obszarach przybiera wartości korzystniejsze na wsi aniżeli w mieście, bądź wykazuje tendencje do zmniejszania dystansu dzielącego te dwa środowiska. Mniejsza liczba wskaźników przybiera wartości ukazujące zapóźnienia wsi w stosunku do miasta. Dane ilościowe zostały wsparte badaniami jakościowymi, ukazującymi szereg parametrów niepodawanych w statystykach. Bezpośredni kontakt z rzeczywistością społeczną, możliwy w badaniach terenowych, pozwolił określić postawy ludności lokalnych środowisk wobec dokonujących się przemian. Przeprowadzono wywiady z kwestionariuszem, wywiady swobodne oraz narracyjne z mieszkańcami z wylosowanych wsi położonych w gminach powiatu mieleckiego oraz z mieszkańcami miasta Mielca.

Po siedemnastu latach transformacji systemowej więcej badanych mieszkańców wsi mieleckiej niż miasta Mielca uznaje się za mniej spauperyzowanych. Z perspektywy czasu mieszkańcy badanych wsi lepiej niż mieszkańcy miasta oceniają swoje warunki bytowe w okresie schyłkowego socjalizmu. W okresie transformacji na wsi warunki te uległy pogorszeniu, chociaż w mniejszym stopniu niż w mieście. Dlatego część ludności wiejskiej z tęsknotą wspomina swój standard życiowy z okresu socjalizmu. Osoby mieszkające na wsi posiadające podobne kompetencje kulturowe, dysponujące porównywalnym potencjałem intelektualnym i aktywności życiowej nie traktują miejsca zamieszkania jako bariery rozwojowej (Leśniak-Moczuk 2008, 2010). Według B. Fedyszak-Radziejowskiej naznaczenie przestrzeni wiejską nie ogranicza szans życiowych mieszkańców wsi, ponadto obserwuje się proces zbliżania poziomu zaspokajania potrzeb ekonomicznych, społecznych i kulturalnych w środowisku wsi i miasta (Podędworna: 2006: 218–219). Pogłębiające się nierówności społeczne widoczne poprzez obniżanie dochodów znacznej części ludności, przy jednoczesnym bogaceniu się nielicznych grup społecznych, w realiach gospodarki rynkowej nie są powiązane z typem miejsca zamieszkania. Ciężar zaszłych i potencjalnych konfliktów na linii miasto – wieś przesuwają się w kierunku biedni – bogaci. Polaryzacja aktywności życiowej zachodząca w obrębie obu układów lokalnych, rodziny i gospodarstwa domowego zależy w większym stopniu od wyznawanych wartości, wieku, poziomu wykształcenia, charakteru pracy zawodowej, zasobności majątkowej oraz dochodów aniżeli od miejsca zamieszkania.

Podobieństwo sytuacji życiowej wyzwała zbliżone formy zaradności w zdobywaniu źródeł utrzymania i gospodarowaniu przyczyniające się do zacierania dystansu we wzajemnych relacjach ludności wywodzącej się z obu środowisk. Poziom warunków mieszkaniowych, wyposażenia mieszkań w dobra trwałego użytkowania w coraz mniejszym stopniu jest zdeterminowany typem miejsca osiedlenia. Pod względem wielkości i zagęszczenia mieszkań wieś wyprzedza miasto. Zbliżone jest tempo wzrostu wyposażania mieszkań w nowoczesne artykuły

gospodarstwa domowego. W szybszym tempie na wsi niż w mieście wzrastają potrzeby związane z estetyką urządzania mieszkań i posesji. Ogromny postęp dokonał się na wsi w rozwoju infrastruktury komunalnej, niwelując, w przypadku niektórych mediów, dystans do miasta. Porównywalne jest tempo nasycania obu środowisk w nowoczesne media przekazu, łączności i komunikacji. Wyposażenie gospodarstw domowych w te media jest jeszcze nieco niższe na wsi aniżeli w mieście. Badane wsie wyprzedzają miasto pod względem liczby posiadanych środków transportu indywidualnego.

Obserwuje się ujednolicanie sposobu i zakresu zaspokajania potrzeb w środowisku wiejskim i miejskim. W społecznościach wiejskich wzrasta świadomość konieczności ochrony zdrowia do stopnia porównywalnego ze środowiskiem miejskim. Spadają jednak szanse zaspokojenia tych potrzeb na zadowalającym poziomie. Zaznacza się w społeczności wiejskiej wzrost potrzeb podróżowania, rekreacji, sportu i wypoczynku oraz urealniają się możliwości ich zaspokojenia. Ulegają zacieraniu różnice w zwyczajach życia codziennego dotyczące higieny, wyglądu zewnętrznego, wyżywienia i zakupów.

Tendencje demograficzne w jednakowym stopniu wpływają na zmniejszanie infrastruktury społecznej służącej edukacji podstawowej w badanych wsiach i w mieście. Pozytywne postawy młodzieży wiejskiej i miejskiej kształtują się poprzez oddziaływanie rodziny, środowiska rówieśniczego, Kościoła i mediów. Większe jest niebezpieczeństwo kształtowania postaw patologicznych wśród młodzieży miejskiej niż wiejskiej.

Wielofunkcyjność i otwartość obszarów wiejskich, poziom rozwoju oświaty i zmiana wzorców wychowawczych przyczyniają się do wzrostu motywacji edukacyjnych i szybkiego tempa zmiany struktury wykształcenia w środowisku wiejskim. Młodzież wiejska ma coraz wyższe aspiracje edukacyjne i materialne. Poziom tych motywacji nie odbiega od motywacji ludności miejskiej. W realizacji tych zamierzeń największą barierę stanowi niedobór środków finansowych. Dystans dzielący wieś i miasto pod względem poziomu wykształcenia ludności będący rezultatem zaszłości historycznych ulega ustawicznemu zmniejszaniu. Obserwuje się bowiem szybsze tempo wzrostu poziomu wykształcenia w społeczności wiejskiej niż miejskiej. Zmiany w strukturze wykształcenia postępują w obu środowiskach w tych samych kierunkach. Znacznemu zmniejszeniu ulega udział wykształcenia podstawowego. Dla wsi wskaźniki te wynosiły 60,4% w 1988 roku, 43,3% w 2002 roku i 34,7% w 2011 roku, a dla miasta w dwóch pierwszych latach odpowiednio 35,2%, 23,7%. Spada zainteresowanie zdobywaniem wykształcenia zasadniczego, którego udział w latach spisów powszechnych wynosił na wsi 24,2%, 29,2% i 24,6%, a w mieście 23,2%, 21,1%. Systematycznie wzrasta udział wykształcenia średniego i policealnego. Największa dynamika dała się zauważyć na wsi w latach 1988–2002, kiedy to nastąpił wzrost z 13,1% do 22,4%. Dynamika ta została zatrzymana (25,3% w 2011 r.) w momencie wzrostu znaczenia wykształcenia wyższego, dostępnego w coraz większym wymia-

rze dla młodzieży wiejskiej. W mieście udział wykształcenia średniego wynosił w analizowanych latach 31,8%, 38,6%. Dynamika wykształcenia wyższego na wsi przewyższa dynamikę w miastach. W latach 1988, 2002, 2011 wskaźniki te wynosiły odpowiednio: 1,8%, 4,3% i 9,8% dla wsi i 9,4%, 13,7% dla miasta (Kapusta 2005: 59; Leśniak-Moczuk 2008; *Polska wieś po integracji...*, 2004: 85).

Wartości życiowe ludności wiejskiej wyrażające się w celach, dążeniach i aspiracjach życiowych wpływają na społeczny wymiar życia codziennego mieszkańców wsi. Badani reprezentanci środowiska wiejskiego i miasta wyznają zbliżone naczelne wartości życiowe. Zróżnicowane są jedynie proporcje oceny wagi tych wartości w poszczególnych środowiskach. W środowisku wiejskim większe znaczenie przywiązuje się do rodziny, uczciwości, pracowitości i dobra, a w miejskim – do zdrowia i pracy.

Wiara jest jednakowo ważną wartością w obu środowiskach i pełni znaczącą rolę w integracji społeczności lokalnej. Społeczność wiejska i miejska przywiązuje duże znaczenie do roli Kościoła w kształtowaniu postaw moralnych. W obu środowiskach zauważalny jest wzrost pobożności wiernych wyrażający się w deklaracjach rodzin uznających się za rodziny katolickie i w uczestnictwie w praktykach religijnych. Bardziej wyraziste jest w badanych wsiach niż w mieście uzewnętrznianie postaw religijnych podczas świąt kościelnych poprzez obecność na nabożeństwach oraz celebrowanie obrzędowości świątecznej w kościele i w domach. Zwyczaje, obyczaje i obrzędy świętowania zatracają swój symboliczny wymiar w życiu codziennym ludności wiejskiej, a niektóre z nich kultywowane są także w środowisku miejskim (Leśniak-Moczuk 2008).

Zwiększanie dostępu do kultury masowej i Internetu wpływa na obniżanie rangi tradycji polskiej wiejskości poprzez traktowanie jej w kategoriach komercyjnych. W dobie globalizacji zachodzi potrzeba odwoływania się do lokalnych tożsamości, jednak nie są one już oparte na wartościach wynikających z tradycyjnej kultury chłopskiej. Według badań stanu i zróżnicowania kultury wsi i małych miast pod kierunkiem I. Bukraby-Rylskiej i W.J. Burszty, w nowej jakości przestrzenno-mentalnej „miastowieś” funkcjonują hybrydyczne formacje społeczno-kulturowe łączące stare i nowe, wiejskie i miejskie, lokalne i globalne (Bukraba-Rylska, Burszta red. 2011). Natomiast środowisko wiejskie promując się na zewnątrz, oferuje dla gości selektywnie traktowany folklor jako tworzywo dla folkloryzmu oraz „nowe tradycje lokalne”, nazwane przez T. Szlendaka wynajdywanymi, wymyślanymi „kotwicami kultury” (Szlendak, 2011: 63–67), a przez M. Pęczaka „tradycją wynalezioną” (Pęczak 2011: 163). Hybrydyczna kultura ludowa staje się parafrazą ludowości (Piątkowska, Piątkowski 2011: 273). Menedżerowie kultury proponują na rynku kultury treści rustykalne w postaci folkloryzmu i postfolklorystyczne wytwory przemysłu dóbr kultury zawierające elementy oderwane od pierwotnego kontekstu, kultury chłopskiej.

Wieś w stosunku do średniego miasta osiąga gorsze wskaźniki pod względem dobrobytu materialnego i poziomu cywilizacyjnego, a przewyższa porównywane miasta pod względem kapitału społecznego i patologii społecznych (*Polska*

wieś..., 2012: 115, 118). Proces przemian społeczno-ekonomicznych zachodzących pod wpływem postępu cywilizacyjnego w podobnym wymiarze i tempie zarówno na wsi, jak i w mieście przyczynia się do tworzenia nowej jakości życia w układach lokalnych ponowoczesnego społeczeństwa.

PODOBIENSTWA I RÓŻNICE WSPÓŁCZESNEJ WSI I MIASTA

Różnice cywilizacyjne pomiędzy wsią i miastem spowodowane były wydłużeniem czasu niezbędnego, aby nowoczesność dotarła pod wiejskie strzechy. Zmiany zachodzące na wsi traktowane były w kategoriach upodabniania do miasta czy doganiania będącego na wyższym poziomie rozwoju środowiska miejskiego. Wszystko, co nowoczesne, dane było najpierw miastu, a wieś chłonęła te nowości z opóźnieniem, kiedy miasto korzystało już z kolejnych innowacji. Przyczyn tego opóźnienia należy doszukiwać się w wielu sferach. Jedną z nich był typ aktywności zawodowej w rolnictwie jako mniej dochodowym dziale gospodarki, co skazywało mieszkańców wsi na pauperyzację. Kolejną przyczyną była specyfika środków produkcji i charakter infrastruktury wiejskiej pozwalający funkcjonować w symbiozie z naturą. Następną przyczyną był rodzaj mentalności kształtowany przez wiele pokoleń mieszkańców wsi kontynuujących rolnicze dzieło niewymagające kształcenia poza wsią i szerokiego kontaktu ze światem.

W opinii respondentów z obu środowisk we współczesnej wsi zachodzą zmiany we wszystkich trzech wymienionych sferach powodujące równoczesną absorpcję postępu cywilizacyjnego przez środowisko wiejskie i miejskie. Społeczeństwo informacyjne dysponuje potencjałem będącym w stanie docierać w jednakowym tempie, bez technicznych ograniczeń, do obszarów znajdujących się na różnych poziomach rozwoju.

Nie jest to proces dorównywania wsi do poziomu miasta, ponieważ wieś i miasto podlegają równoczesnym przemianom w jednym kierunku. Na obszarach wiejskich i w społeczności wiejskiej w niektórych dziedzinach istniały znaczne opóźnienia, przez co wieś wkracza na drogę przemian z niższego poziomu.

Współczesna wieś wraz z miastem porusza się po tej samej drodze postępu, nasiąkając w podobnym tempie i zakresie innowacjami pozwalającymi na podnoszenie standardu życia w obu środowiskach. Sprzyja to zmniejszaniu dystansu pomiędzy wsią i miastem w wielu sferach życia gospodarczego, społecznego i kulturowego.

Ulegają zacieraniu dotychczasowe tradycyjne kryteria podziałów pomiędzy wsią i miastem odnoszące się do: rodzajów wykonywanej pracy, struktury społeczno-zawodowej, motywacji zdobywania wykształcenia i stylu wychowania, materialnych warunków życia, wzorów zabudowy, urządzania i wyposażenia domów oraz posesji, zwyczajów dnia codziennego, rodzajów i sposobów zaspokajania potrzeb, stylu ubioru, kultury osobistej, spędzania czasu wolnego, celebrowania uroczystości i świąt oraz charakteru kontaktów społecznych.

Nie oznacza to jednak tworzenia jednolitego organizmu hybrydy wiejsko-miejskiej z przewagą miejskości. Obie społeczności, pomimo przejmowania nawzajem od siebie doświadczenia, poddawania się jednakowym bodźcom zewnętrznym zachowują niektóre aspekty swojej odrębności i cechy identyfikacji odmienne dla wsi i miasta.

Różnice kumulują się w sferze świadomościowej mentalności starszego pokolenia wiejskiego, ładu instytucjonalnym, jakości życia określanego przez walory ekologiczne środowiska naturalnego oraz w sposobie zagospodarowania przestrzeni uwarunkowanym niższą gęstością zaludnienia terenów wiejskich. Sfery te nie są podstawą do oceny wartościującej oba środowiska ani też do aspirowania środowiska wiejskiego w kierunku miejskości.

Najwięcej zmian w środowisku wiejskim dokonuje się w obszarze ekonomicznym, infrastrukturalnym, urbanistycznym, demograficznym i społeczno-kulturowym, a mniej w mentalnościowym. Kształtowanie mentalności jest procesem długotrwałym, ale wymiana pokoleniowa przynosi powolne zmiany w tej sferze życia społecznego.

W zakresie liczebności i zróżnicowania funkcjonalnego instytucji wieś plasuje się poniżej obszaru zurbanizowanego. Nowoczesne media pozwalają na przepływ informacji i komunikowania niezależnie od zamieszkiwanej przestrzeni. Swobodne przepływy zasobów ludzkich, kapitału, towarów i usług ułatwiają korzystanie z usług instytucji zlokalizowanych w coraz bardziej odległych zakątkach globu.

O wysokiej randze walorów przyrodniczo-ekologicznych wiejskich środowisk, posiadających cechy korzystniejsze niż obszary zurbanizowane, świadczą próby zastąpienia w socjologii irlandzkiej opozycji miejskość – wiejskość antynomią miasto – natura. Wzrost atrakcyjności obszarów wiejskich poprzez bezpośredni kontakt z naturą i możliwość korzystania z czystego środowiska jest przyczyną wyboru wsi jako stałego miejsca zamieszkania przez ludność z terenów miejskich (Leśniak-Moczuk 2008). W. Misiak w latach 80. zwracał uwagę na walory ekologiczne wsi przyciągające już wówczas migrantów z miast. Jednak niedorozwój infrastruktury technicznej, ekonomicznej i społecznej na terenach wiejskich był jednym z czynników wpływających na spowalnianie tych procesów (Misiak 1988). Przemiany zachodzące we współczesnej wsi przyczyniają się do stopniowego eliminowania tych barier i pojawienia się dodatniego salda tej migracji od 2000 roku. Wieś przestała być gorszym światem, staje się atrakcyjnym miejscem zamieszkania i utrzymujące się saldo dodatnie migracji (3,1) oznaczało jednak, że większy napływ z miast na wieś niż odpływ ze wsi do miast dotyczył głównie wsi podmiejskich i nie występował we wszystkich województwach. Po raz pierwszy dodatnie saldo migracji na wsi we wszystkich województwach pojawiło się w 2010 roku (*Polska wieś...*, 2012: 20, 22, 40).

Właściwe dla początku XXI wieku procesy przemian w wiejskiej przestrzeni lokalnej są analizowane w perspektywie rozwoju zrównoważonego, w którym komponent gospodarczy (kapitał produkcyjny finansowy i materialny) powinien

być uzasadniony ekonomicznie, komponent społeczny (kapitał ludzki i społeczny) pożądaný społecznie, a komponent środowiskowy (kapitał naturalny) dopuszczalny ekologicznie (Stanny, Czarnecki 2011: 24, 25, 38, 46, 225–231).

W utrzymaniu dobrostanu środowiska naturalnego pozytywną rolę odgrywa rolnictwo („zazielenienie” polityki rolnej), spełniające funkcje rynkowe, produkcyjne komercyjne i niekomercyjne (samozaopatrzenie), społeczne, kulturowe, przyrodnicze. 1/5 obszarów wiejskich objęta jest realizacją programu NATURA 2000. Jednak zauważalne są konflikty pomiędzy godzeniem interesów ekonomicznych gospodarstw rolnych z polityką ochrony środowiska i dobrostanu zwierząt. W ramach wspólnej polityki rolnej wspierane są obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). W programie tym realizowane są cele ekonomiczne, społeczne, kulturowe, przyrodnicze i rekreacyjno-turystyczne. Dzięki nowemu podejściu do wsi i rolnictwa rozszerzają się funkcje obszarów wiejskich na pozaprodukcyjne, konsumpcyjne, ekologiczne, rezydencjalne, społeczno-kulturowe i rekreacyjne (Bukraba-Rylska 2008: 307; Klepacka-Kołodziejska 2009: 12; *Polska wieś...*, 2012: 11).

PROCES KONWERCENCJI ŚRODOWISK WIEJSKICH I MIEJSKICH

Mieszkańcy wsi uzależnieni są z jednej strony od podłoża historycznego określonego warunkami indywidualnego drobnego gospodarstwa rolnego będącego konserwatywną kategorią społeczno-ekonomiczną, a z drugiej strony oddziałuje na nich świat nowoczesnej techniki stosowanej w gospodarstwie rolnym i domowym, miejskiego sposobu życia, dążenia do łżejszych niż rolnictwo zawodów dla dzieci i komfortu czasu wolnego. Życie rolników toczy się pod presją narastających sprzeczności między przejętymi od poprzednich pokoleń i zakorzenionymi starymi nawykami, wolnością i samodzielnością, tradycyjnymi metodami pracy i życia we własnym gospodarstwie rolnym a brakiem możliwości zrealizowania w nim nowoczesnych form życia zaobserwowanych poza wsią i uznanych za lepsze. Pragnienie korzystania z tych osiągnięć cywilizacyjnych doprowadziło do postępu w prowadzeniu gospodarstwa rolnego i unowocześnieniu wyposażenia gospodarstwa domowego. Antynomia ścierających się epok ustrojowych i cywilizacyjnych oraz wpływów środowiskowych prowadzi do asymilacji przez wieś osiągnięć technicznych i kulturowych w celu rozwiązania sprzeczności pomiędzy wysokim rozwojem techniki i ograniczoną możliwością jej zastosowania w drobnym gospodarstwie rolnym; pomiędzy niskimi kosztami pracy w przedsiębiorstwie i wysokimi kosztami w drobnym gospodarstwie rolnym; pomiędzy organizacją dnia zatrudnionych w przedsiębiorstwach i instytucjach a reżimem czasowym dla całej rodziny w drobnym gospodarstwie rolnym. Procesy te powinny prowadzić ostatecznie do usuwania różnicowań pomiędzy sposobem życia

w mieście i na wsi (Gałąj 1961: 177–179). Zaobserwowane przez D. Gałąja przemiany w środowiskach wiejskich sprzed ponad pół wieku prowadzą nieustannie do konwergencji życia społecznego ludności miejskiej i wiejskiej. Ziszczenie się tych dążeń wynika z praw rozwoju społecznego, a zainteresowane tym jest państwo, któremu zależy na zrównoważonym rozwoju całego społeczeństwa. Na proces ujednolicania się warunków życia wiejskiego i miejskiego wpływały przyczyny zróżnicowane w zależności od systemów społeczno-gospodarczych.

Właściwe dla początku XXI wieku porównywalne nasilenie i podobne tempo absorpcji postępu technicznego i cywilizacyjnego przez osoby posiadające podobny status społeczny – bez względu na typ przestrzeni lokalnej, którą zamieszkują – jest przyczyną konwergencji społeczności wiejskich i miejskich. Do wyrażenia stopnia i zakresu zbliżania się, upodabniania, ujednolicania oraz dyferencjacji zjawisk i procesów zachodzących w obu środowiskach zaproponowano więc pojęcie konwergencji stosowane w naukach ekonomicznych i w badaniach nad regionami.

Konwergencja oznacza zatracanie lub zmniejszanie zakresu występowania niektórych kryteriów podziału osadnictwa na typ wiejski i miejski oraz pojawianie się oznak spójności tych jednostek terytorialnych pod względem niektórych aspektów gospodarczych, społecznych i kulturowych. Na obie jednostki terytorialne traktowane przez lata w kategoriach odrębności oddziałują w zbliżonym zakresie i stopniu czynniki endogeniczne i egzogeniczne kształtujące podobne warunki życia w obszarze aktywności zawodowej, warunków bytowych i kultury życia codziennego. Efekt końcowy konwergencji obu środowisk nie musi prowadzić do zaniku wiejskości na skutek całkowitego upodobnienia się tego środowiska do środowiska miejskiego traktowanego od momentu jego powstania w kategoriach postępu cywilizacyjnego w stosunku do opóźnionej w rozwoju wsi, ani naśladowania przez wieś miasta, będącego na wyższym poziomie rozwoju, w celu spotkania się w punkcie stycznym, oznaczającym jednorodną strukturę osadniczą o cechach miejskich. Społeczności z obu środowisk podążają jedną i tą samą drogą wyznaczaną przez rozwój cywilizacji współczesnej, czyli przekształcane są w jednym kierunku. Konwergencja obu środowisk nadaje nowe oblicze współczesnym wiejskim społecznościom lokalnym (Leśniak-Moczuk 2008).

PODSUMOWANIE

Zmiany zachodzące w lokalnym środowisku wiejskim stanowią odzwierciedlenie zmian kształtowanych na obecnym etapie rozwoju cywilizacyjnego. Nie stanowią one kontynuacji ewolucji od formy wspólnotowej do stowarzyszeniowej, przebiegającej (według F. Toennisa):

1. Od wspólnoty (*Gemeinschaft*) wsi tradycyjnej jako naturalnej grupy pierwotnej, względnie samowystarczalnej i izolowanej, o silnych więziach społecznych rodzinnych i sąsiedzkich (druga poł. XIX w), do wielości grup wtórnych

funkcjonujących przez tworzenie stowarzyszeń (*Gesellschaft*), instytucji, związków sformalizowanych o charakterze celowym, otwartych na wymianę z otoczeniem zewnętrznym.

Transformacja systemowa, globalizacja i postęp cywilizacyjny zmieniają dotychczasowe rozumienie istoty wiejskiej społeczności lokalnej stanowiąc inspirację do zredefiniowania układów lokalnych.

2. Więzi społeczne ulegają zmiękczeniu i rozproszeniu pomiędzy różnorodne ugrupowania. Zajmowanie wspólnej przestrzeni i powiązanie z terytorium wsi jedynie miejscem zamieszkania nie musi stanowić podstawy więzi społecznych. Prowadzenie aktywności zawodowej, społecznej i prywatnej poza środowiskiem wiejskim porozszerza zasięg, częstotliwość, sposoby i celowość kontaktów społecznych. Przemieszczanie się poza środowisko lokalne, powoduje zmniejszenie lokalnych styczności bezpośrednich, wpływając na osłabianie lokalnych więzi społecznych oraz zmianę charakteru i zasięgu tych więzi.

3. Bezpośrednie osobowe relacje międzyludzkie podlegają urzeczowieniu i nabierają charakteru bezosobowego, co przejawia się odchodzeniem od naturalnych kontaktów opartych na uczuciach i bezinteresowności w kierunku relacji promujących dokonywanie indywidualnych wyborów (Marody, Giza-Poleszczuk 2004: 142–145; Styk 1999: 156–158).

4. Nawiązywanie kontaktów za pomocą elektronicznych mediów może tworzyć wspólnoty wirtualne bezpośrednich styczności w przestrzeni fizycznej.

Procesy modernizacji pod postacią globalizacji stały się pod koniec XX wieku jednym z akceleratorów przeobrażeń w wiejskich społecznościach lokalnych zmierzających w kierunku zmniejszania swojego rolniczego charakteru i zaniku cech integralnej wspólnoty wiejskiej. Efektem tych zmian jest rozproszenie więzi społecznych związane z poszerzaniem się kontaktów zewnętrznych poza terytorium lokalności wynikające z miejsca zamieszkania. Jest to skutek oddziaływania czynników egzogenicznych np. poprzez wzrastającą okresową i wahadłową ekspansję poza miejsce stałego pobytu w celu wykonywania pracy i zaspokajania potrzeb oraz wynik napływu ludności miejskiej na tereny wiejskie. Dokonujący się dzięki temu postęp cywilizacyjny w środowiskach wiejskich prowadzi do ich unowocześniania nie tylko w wymiarze materialnym. Pogłębiają się bowiem również procesy atomizacji życia społecznego oraz obserwuje się spadek kultywowania tradycji lokalnej i komercyjne podejście do wytworów kultury. Nowe wynalazki w świecie materii zmieniają świat zdarzeń i relacji między ludźmi. Skłonność do kreatywności, posiadania i używania nowoczesnych przedmiotów kształtuje egzystencję ludzi, wpływa na codzienne zdarzenia i relacje międzyludzkie. Można przypuszczać, że przyczyną nowych zdarzeń społecznych jest innowacyjność, inicjatywy lokalne poprzez tworzenie stowarzyszeń, podmiotów ekonomii społecznej i inne formy obywatelskiego współdziałania.

W okresie socjalizmu relacje pomiędzy ludnością z obu środowisk wynikały z wzajemnych kontaktów i pomocy rodzinnej, wahadłowych migracji edukacyjnych młodzieży wiejskiej i wahadłowych migracji pracowniczych ludności dwu-

zawodowej pomiędzy wsią a pobliskimi miastami. Skutkowało to utrwalaniem w środowisku wiejskim miejskich wzorców, a miastotwórczy rozwój przemysłu generujący stałe migracje ludności wiejskiej do nieodległych miast powodował z kolei proces ruralizacji miast.

W okresie transformacji następuje cywilizacyjnie uwarunkowane szersze wychodzenie społeczności wiejskiej poza układ lokalny oraz otwarcie środowiska wiejskiego na przejmowanie wzorów płynących ze świata zewnętrznego, tj. z innych regionów Polski i z zagranicy. Wolności wynikające z demokracji w sferze politycznej, gospodarczej i kulturowej zezwalają na szersze niż w czasach systemu scentralizowanego stosowanie innowacji z zakresu postępu technicznego, ekonomicznego i społecznego. Rodzi to wzrost znaczenia indywidualności mieszkańców wsi i stopniowe zmniejszanie roli tradycyjnych więzi społecznych w wiejskim środowisku będące symptomem zatracania we współczesnej wsi cech wspólnotowych. Zjawiska te są ściśle powiązane z przemianami o charakterze gospodarczym i poważnie modyfikują przebieg społecznego życia wiejskiego. Skutkuje to zróżnicowaniem struktury społeczno-zawodowej i polaryzacją dochodowo-majątkową, podwyższaniem poziomu i jakości życia ludności wiejskiej oraz osadnictwem ludności miejskiej na terenach wiejskich.

Historyczny rys życia społecznego i gospodarczego tradycyjnej wiejskiej społeczności z homogeniczną strukturą społeczną, w konfrontacji ze wsią współczesną o bardziej zróżnicowanej społecznie zbiorowości, stwarza podstawy do wskazania kierunku metamorfozy społeczności wiejskiej od wspólnoty lokalnej do zbiorowości lokalnej. Oznacza to przeradzanie się zintegrowanej więzami rodzinno-sąsiedzkimi wspólnoty lokalnej – utożsamiającej się z zamkniętym terytorium będącym miejscem zamieszkania i zaspokajania potrzeb – w zbiorowość składającą się z nuklearnych rodzin ograniczających bezpośrednie kontakty społeczne wewnątrz społeczności wiejskiej na rzecz kontaktów z otoczeniem zewnętrznym wynikających z otwarcia wsi pod względem gospodarczym, społecznym i kulturowym (Leśniak-Moczuk 2008; Leśniak-Moczuk, Steczkowski 2010).

BIBLIOGRAFIA

- Bukraba-Rylska I. (2008), *Socjologia wsi polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bukraba-Rylska I., Burszta W.J. red. (2011), *Stan i zróżnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce. Kanon i rozproszenie*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Gałąj D. (1961), *Aktywność społeczno-gospodarcza chłopów*, LSW, Warszawa.
- Gałęski B. (1971), *Innowacje a społeczność wiejska*, KiW, Warszawa.
- Kapusta F. (2005), *Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce (wybrane zagadnienia)*, [w:] M. Kłodziński i W. Dzun (red.), *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, AR w Szczecinie, Warszawa.
- Klepcka-Kołodziejska Dorota. (2009), *Wspieranie obszarów wiejskich o niekorzystnych warunkach gospodowania w Polsce i Unii Europejskiej*, IRWiR PAN, Warszawa.

- Leśniak-Moczuk K. (2008), *Przemiany wiejskich społeczności lokalnych w odniesieniu do miasta. Studium zmiany systemowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Leśniak-Moczuk K. (2010), *Dwie dekady lokalnego bezrobocia (na przykładzie powiatu mieleckiego na Podkarpaciu)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Leśniak-Moczuk K., Steczkowski P. (2010), *Od inicjatyw lokalnych w „Dolinie Strugu” do programu ekonomii społecznej na Podkarpaciu*, Regionalne Towarzystwo Rolno-Przemysłowe „Dolina Strugu”, Błażowa—Chmielnik—Hyżne—Tyczyn.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A. (2004), *Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Misiak W. (1988), *Nowe formy zaradności młodzieży. Emigracje i przemieszczenia społeczne*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Młeczko F.W. (1978), *Wieś i rolnictwo na granicy epok: (podstawy socjologii wsi)*, Zakład Wydawnictw CZSR, Warszawa.
- Mokrzycki E. (2001), *Bilans niesentymalny*, IFiS PAN, Warszawa.
- Pęcak ?(2011), ??[w:] I. Bukraba-Rylska, W.J. Burszta (red.), *Stan i różnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce. Kanon i rozproszenie*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Piątkowska K., Piątkowski K. (2011) „Teraz w kolekcji jest wszystko...”. *Gust i upodobania estetyczne mieszkańców polskich wsi i małych miast*, [w:] I. Bukraba-Rylska, W.J. Burszta (red.), *Stan i różnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce. Kanon i rozproszenie*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Podedworna H. (2006), *Przemiany zbiorowości wiejskich*, [w:] J. Wasilewski (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2012.
- Polska wieś po integracji z Unią Europejską* (2004), Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa.
- Stanny M., Czarniecki A. (2011), *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Zielonych Płuc Polski*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Styk J. (1999), *Chłopi i wieś polska w perspektywie socjologicznej i historycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Szlendak T. (2011), *Nic? Aktywność kulturalna i czas wolny, we wsi i w małych miastach*, [w:] I. Bukraba-Rylska, W.J. Burszta (red.), *Stan i różnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce. Kanon i rozproszenie*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2011.
- Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych*, (2012), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, marzec 2012.

Streszczenie

W podjętych badaniach, stanowiących podstawę empiryczną rozważań, wysunięto tezę, że współczesna wieś porusza się po tej samej drodze postępu co miasto, nasiąkając w podobnym tempie i zakresie innowacjami sprzyjającymi poprawie standardu życia. Zmniejsza się dystans między wsią i miastem w wielu sferach życia: ekonomicznej, społecznej, kulturowej, przy czym poziom życia w mieście jest nadal wyższy w porównaniu ze wsią, z uwagi na jej znaczne zapóźnienie cywilizacyjne, wieś wkracza na drogę przemian z niższego poziomu. Procesy industrializacji i urbanizacji były etapem na drodze uzupełniania dochodów z rolnictwa dochodami z pracy w przemyśle poprzez absorpcję wiejskiej siły roboczej. Transformacja systemowa zbiegająca się z rozwojem społeczeństwa postindustrialnego jest kolejnym etapem zmniejszania roli rolnictwa w gospodarce wiejskiej, wywołującym konieczność dokonywania wyboru pomiędzy racjonalnym a tradycyjnym gospodarowaniem w rodzinnym gospodarstwie rolnym.

Contemporary rural communities in the crucible of socio-economic transformations

Summary

The aim of the research was to define social, economic and cultural transformations in local rural communities in relation to cities in the period of system transformation, with reference to real socialism. Research hypotheses were put through verification. Changing economic relations at the time of the system transformation entail the spheres of vocational activities. The level of income determined by social and vocational structure defines people's material status and living standards. Increasing rate of absorption of new mass media, communication technology and transport entails changes in the character of the social bonds. Transformations in everyday life shape the way, level and quality of satisfying the needs connected with food, clothing and material services, sport, recreation, pass time activities, as well as health protection, social and public security.

Keywords: local rural communities, city, village, social change, system transformation, rural areas.